

ԵՐԵՄԻԱ ՄԱՐԳԱՐԷ:

Մարգարէներ զմեզ ամենից մեծը Համարուում է՝ և իրաւամբ, Եսային, որի հուժ-կու ձայնը մինչև այսօր էլ թնդացնում է նորա մարգարէութիւնները կարգացողի սիրտը: Բայց իբրև Աստուծոյ մարգ, իբրև պատմական գործիչ, իբրև խօսող և գրող մարգարէ, Երեմիան ոչ մի բանով նորանից յետ չէ մնում: Եսային աւելի հրապարակի մարգ է՝ մի տեսակ իշխանական գիրք ունի, ազդեցութիւն է գործում թագաւորների և իշխանների վերայ, ընթացք է տալիս նոցա քաղաքականութեան, ամբողջ տարիներ ինքն է կառավարում գրեթէ Յուդայի երկիրը: Երեմիան ամենքից նախատուած ու հալածուած մի անկիւն է քաջութան խօսում է սրտի խորքից, խօսում է իւր Աստուծոյ հետ, ողբում արձագանգ է տալիս այն խոր վշտին, որով լեցնում էին նորա սիրտը իւր ժողովուրդի մեղքերն ու ցաւերը: Այս պատճառով նորա ներքին հոգեկան կեանքը մեզ աւելի մօտիկ ծանօթ է, մենք միջոց ունինք կարգալու մարտի, վստահ և աստուածաշունչ խորհուրդներով ի մի սիրտ, որ զգացել և տանջուել է այնպէս ինչպէս շատ քչերին մարգկային սերունդից: Մեզ ներկայանում է այստեղ մի մեծ, խորհրդաւոր անձնասրութիւն, որ կարծես արդէն մի ոտքը ներս է գրել Նոր Ախտի սահմաններում ուստի և առանձնապէս ընտանի է մի քրիստոնէի ըմբռնման և զգացումներին:

Երեմիան ապրում էր ամենագիշտ ժամանակի և պայմանների մէջ: Նա մարգարէական կաշուին բնորոշեց Յովսիա թագաւորի իշխանութեան 13րդ, այն է Քրիստոսից առաջ 626 թուականին, գեւ երիտասարդ հասակում (գլ. Ա. 2 և 62), երբ Սկիւթացի ցեղերը հիւսիսից արշաւել, ամբողջ արևելքը ողողել և մինչև Պաղեստին էին հասել: Գոյժերով բաց արաւ նա իւր բերանը, ահեղ դատաստան պատիժ և կործանումն գուշակեց ժողովրդին իւր բազմութիւն յանցանքների համար: Սակայն առ ժամանակ այդ գուշակութիւնը մնաց անհետեւ: Երուսաղէմում իշխում էր բարեպաշտ Յովսիա թագաւորը, որ ամեն տեսակ կռապաշտական սովորութիւններ իւր երկրից հանել տուաւ և բոլոր պաշտամունքը Երուսաղէմի տաճարում կեդրոնացրեց, որպէս զի այդ արտաքին միութեան մէջ արտայայտւէր մի ճշմարիտ Աստուծոյ գաղա-

փարը*: Ժողովուրդը զղման նշաններ ցոյց տուաւ, օրինաց որոշումներին հետեւել, իւր կրօնական կեանքը նոցա համաձայնեցնել ըսկրսեց, բայց մարգարէն չխաբուեցաւ այդ առերեսոյթ, ժամանակաւոր յաջողութեամբ: Նա տեսնում էր, որ արտաքին օրինապահութեան ներքոյ շարունակում էին նոյն անիրաւութիւնները տեղի ունենալ, որ Երուսաղէմի բնակիչները տաճարի սրբութեան վերայ վատահացած և համոզուած, որ Աստուած թող չի տայ նորան օտարի ձեռքն ընկնել՝ աւելի անբարոյական և զեղիս կեանք էին վարում: Եւ նա շարունակում էր սպառնալիքներ կարգալ, աւելի և աւելի խիստ լեզուով իւր յանգիմանութիւններն անել, աւելի բարձր ձայնով կրկնել իւր գուշակութիւնը Երուսաղէմի կործանման մասին: Այսպիսով նա թշնամացրեց իրեն ի հարկէ ամբողջ ժողովրդին, նորան հալածում են ամեն տեղ, հայհոյիչ Աստուծոյ և ամբարիշտ են համարում ծաղրում են, որովհետեւ նորա գուշակութիւնների կատարումն ուշանում է, բանան են նստեցնում: Բայց նա մնում է ամբողջ քառասուն տարի, իբրև զբաղաւր ամուր և իբրև զսին երկաթի, հաստատուն իւր կոչման մէջ, ուրախ օր չէ տեսնում՝ մինչև որ կատարուում է արգարե իւր գուշակութիւնը, առանց միթէ արութիւն բերելու նորա վշտալիք սրտի համար:

Այդ միջոցում շատ նշանաւոր քաղաքական գեւքեր էին տեղի ունեցել: Ասորեստանի ահագին պետութիւնը կարճ միջոցում ոչնչացել էր և Յուդայի երկիրը, առ ժամանակ Եգիպտոսից հպատակ լինելուց յետոյ, բաբելոնացիների իշխանութեան ներքոյ էր ընկել, որոնք մի մեծ ճակատամարտում յաղթելով նոցա (604 թուին), տէր էին դարձել Ասորեստանի նախկին բոլոր երկրներին: Յուդայի թագաւորները, օգտուելով այս փոփոխութիւններից, փորձեցին մի քանի անգամ հակառակ մարգարէի ազդարարութիւններին**, թօթափել բռնաւորների լուծը, բայց պարտութիւն կրեցին ամեն անգամ և աւելի ծանր հարկատուութեան ենթարկուեցան: Արդէն 597 թուին գերի էր տարուել Յիւդանիան Երուսաղէմի բնակիչների մի մասի հետ, որի մէջ էր նաեւ եղեկիէլ մարգարէն: 586 թուին ընկաւ Երուսաղէմը վերջնականապէս և Երեմիան ուրիշ փախըստականների հետ Եգիպտոսում ապաստան գտաւ:

* Տես. Դ. Թագ. գլ. 22 և 23:

** Համ. Նքնմ. ԻԸ:

Այս բոլոր արկածների մէջ անտարբեր Հանգիստան չէր նա ի հարկէ. թէ ինչպէս խոր կերպով խոցուում էր նորա սիրտը իւր ժողովրդի աղէտները տեսնելիս՝ դորան վկայ են իւր գրուածքի ամենագեղեցիկ կրտորները։* Նա շատ անգամ աշխատում էր բարեխօսել Տիրոջ առաջ, որ ներէ ժողովրդի յանցանքները, յետ առնէ իւր ըստ պառնայիքները, բայց իրականութիւնը դիտելով ստիպուած էր միշտ խոստովանել, որ դատաստանը անխուսափելի է, միայն խիստ պատիժը, գերութիւնը կարող էր իւր ազգին ուշքի բերել, դէպի ապաշխարութիւն, դէպի մի նոր կեանք ուղղել։** Երբեմն կամենում է նա խոյս տալ փախչել, ճշմարտութիւնը հրապարակ չհանել, բայց Աստուծոյ խօսքը կրակ է դառնում այրում է նորա ներքը՝ լռել նա չէ կարող։ Առանց խորապէս զգածուելու չի կարելի կարգալ օր. Ժ. 10—21, Ի. 7—18 համարները, ուր ներկայանում է մեզ նորա հոգւոյ մէջ այսպիսի բոսկէներում տեղի ունեցող բռն կռիւր, լինում են ժամեր, երբ նա պատրաստ է մինչև իսկ իւր ծնունդը, իւր կեանքն աշնիծելու (Ժ. 10 շ.) բայց այդ նորան երբէք դէպի յուսահատութիւն, դէպի թերահաւատութիւն չէ մղում։ ամենածանր հանգամանքների մէջ էլ անդրդուելի է մնում նորա այն համոզումը, թէ Տէրը միշտ նորա հետ է, կրկնէ ու կեանք կտայ նորան (Ժ. 20)։ Երեմիայի համար այնքան որոշ է ճշմարտութիւնը, այնպէս ակներև Աստուծոյ խօսքի զօրութիւնը, որ նա նոյնքան անհեթեթ է համարում ճշմարիտ մարգարէի առածը ստի՝ որքան ցորենը յարդի հետ շփութել. «Ո՛չ ապաքէն բանք իմ իբրև զհուր են, ասէ Տէր, և իբրև զմարմն, որ հատանէ զվէմ» (Ի. 24—25)։ Ուստի և իւր կեանքին վտանգ սպառնացող դէպքերում անգամ (Ի. 8 շ.) նա աներկիւղ ասպարէզ է ելնում Տիրոջ խօսքը յայտնելու. Աստուծոյ պաշտօնի մէջ լինելը մինչոյն ժամանակ երանութիւն է նորա համար։ Նա համոզուած է, որ ճշմարտութիւնը ընկնել չէ կարող և ուրեմն ինքն էլ, իբրև միակ ներկայացուցիչը Աստուծոյ ճշմարիտ խօսքի՝ ոչ ոքից երկիւղ կրելու պատճառ չունի։ Բայց մինչայն ժամանակ նա իւր ժողովրդի համար էլ համոզուած է, որ ընդ միշտ մեղքի և նեղութեան մէջ պէտք է լինի, որ ինչ-

քան խիստ լինի դատաստանը, այնքան էլ մեծ պէտք է լինի Աստուծոյ ողորմութիւնը և պէտք է տարածուի բոլորի վերայ, երբ դառնան մի օր, ապաշխարեն և բոլորովին նոր կեանք սկսեն, Աստուծոյ հաւատարիմ, Աստուծոյ սեփական ժողովուրդ լինին (Լ. 27—40)։ Հեռու ապագայի մասին ունեցած այս ակնկալութիւնն էլ պահում և ոյժ է տալիս նորան նեղութեան մէջ։ Եւ այնքան վստահ է նա, թէ այս ակնկալութիւնը պէտք է կատարուի, որ Երուսաղէմի պաշարման վերջին օրերում մի ագարակ է գրնել տալիս, մուրհակը բոլորի աչքի առաջ խեցեղէն ամանի մէջ դնում, գետնի տակ թաղում, որպէս զի ամենքը համոզուին, թէ կը գայ օր՝ «գարձեալ ստացին տունս և ագարակս և այգիս յերկրիդ այդմիկ» (Լ. 15)։

Այսպէս ապրեց ահա այն մարդը, որ մինչև այսօր էլ ողբացողի տիպար է համարուում։ Մենակ է ապրել նա, իւր ողջ կեանքը, իբրև ճշմարտութեան վկայ, միայն սակաւթիւ բարեկամներից յարգուած, նա պատուէր էր առել մինչև իսկ չամուսնանալ, մարդոց սուգին և ուրախութեան ջամանակացել, որպէս զի իւր անձով կենդանի օրինակ լինի գալիք աղէտների (Գլ. Ժ. 2)։ Ապերախտ ժողովուրդը ամբողջ կեանքում նորան հալածելուց յետոյ, ըստ աւանդութեան, քարկոծեց նորան օտարութեան մէջ, զառամեալ հասակում, բայց իբրև մարգարէ՝ կենդանի մնաց նա գալիք սերունդների համար և շարունակեց ամենամեծ ազդեցութիւնը գործել նախ Հին Ուխտի, ապա նաև Նոր Ուխտի ժողովրդեան վերայ։ Եթէ առանց նորա գուշակութիւնների, Երուսաղէմի կործանումը տեսնելով՝ բնակիչները պէտք է յուսահատէին, կասկածէին Իսրայէլի Աստուծոյ զօրութեան վերայ, որ նոցա այսպէս օտարի ձեռքն էր մատնում՝ մարգարէի շնորհիւ նոքա բոլոր պատահածների մէջ իրենց մեղքերի պատիժը տեսան և հաւատալով, որ ինչպէս նորա գուշակած բոլոր չարիքը տեղի են ունեցել, այնպէս էլ բարիքը տեղի պիտի ունենային՝ ժողովուրդեցան, մի համայնք կազմեցին, սկսան իրանց կեանքը Աստուծոյ տրուած օրէնքներին համակերպել, մինչև որ մարգարէի նշանակած եօթանասուն տարին անցաւ, Իսրայէլի Աստուածը զարմանալի կերպով նոցա կրկին հայրենիք վերադարձրեց, եկան վերականգնեցին կրկին Երուսաղէմն ու տաճարը։ Եկաւ վերջապէս նաև այն ժամանակը, երբ Աստուծոյ օրէնքը ոչ

* Տես. Գլ. Ը. 20—Թ. 6.

** Գլ. Ծ և Ժ. 4—Ժ. 9:

թէ թղթի՝ այլ մարդկանց արտերի մէջ պէտք է գրուէր, երբ բոլոր մարդիկ կարող էին Աստուած ճանաչել, առանց միջնորդի, առանց զօհի կենդանի Աստուծուն զիմել. և ամեն քրիստոնեայ, որ հաղորդակից է այդ երջանկութեան, չէ կարող երախտագիտութեամբ չյիշել այն մեծ մարգարէի անունը, որ անթիւ տառապանքներ է կրել այսպիսի կեանքի ճանապարհ հարթելու համար և որ այսօր էլ անլուելի բերանով խօսում է մեզ հետ, սովորեցնում թէ ինչ ջերմեռանդութեամբ աղօթել պէտք է Աստուծուն, ինչ պիտի հաւատարմութիւն և տոկունութիւն ցոյց տալ ճշմարտութեան շաւղի վերայ:

Կ. Վ.

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ «ԱՐԱՐԱՏԻ»

Երեմիա մարգարէի մասին մի համառօտ ծանօթութիւն տալու առիթ եղաւ մեզ «Արարատի» ներկայ համարում տպուած Բարսեղ Գրքի հատուածը: Այս անունով մի գրութիւն, ինչքան իմ ձեռքն եղած աղբիւրներից ստուգել կարողացայ, յիշուում է միայն Նիկիփորի և Աթանասի անուամբ մնացած ցուցակների մէջ և գեռ մինչև այժմ ոչ մի տեղ յայտնի և տպագրուած չէ եղել: Հին կտակարանի կանոնի մէջ մտել է միայն Բարսեղի թուղթը, որի մեկնութիւնը գրելով գերմանացի աստուածաբան Ֆրիսլէ* նկատում է, թէ լատիներէն և ասորերէն լեզուով մի թուղթ ևս կայ մնացած, որ կարող էր Բարսեղի յիշեալ գրուածքը լինել, քայց խիստ կասկածելի է: Այդ թղթի նորա առաջ բերած բովանդակութիւնից երևում է, որ արդարև մեր հրատարակած Բարսեղ բոլորովին տարբեր բան է: Մասնագէտներին կմայ ի հարկէ այդ գրութեան ժամանակը և ունեցած արժէքը որոշել, ինչքան որ մենք դատել կարող ենք՝ անհավանական չէ, որ նա նոյն իսկ նախքրիստոսեան ժամանակում յառաջ եկած լինի հրեաների մէջ և յետոյ քրիստոնեաների ձեռքով փոփոխութեան ենթարկուած: Գործող անձինքն այստեղ՝ Բարսեղ, որ Երեմիա մարգարէի գլխաւոր օգնականն էր և նորա մարգարէութիւնները գրի է առել (Երեմ. 1, 2) և նորա հետ մէկ տեղ եգիպտոս գնացել (Երեմ. 10, 6): Աբրամելիք Նիժնիպացին, որ նորան փոփոխ միջոց հանել, մահից

ազատել էր (Երեմ. 1, 7), նոյն իսկ երկրորդական պարագաներ (օր. թուղթ՝ Երեմ. 10, 1, 2)՝ երեմիայի մարգարէութիւնից են առնուած, իսկ նորա մասին պատմածը ոչինչ կապ չունի ի հարկէ իսկական պատմութեան հետ: Գրուածքի էական մասը և բուն նրա պատակը կազմում էին անշուշտ այն յայտնութիւնները, որ մահից առաջ երեմիան տուել է և որ զեղջուած են մեր ձեռք հասած բաժնի մէջ՝ գուցէ նոյն իսկ այն պատճառով, որ հրէական տիպ ունէին, վերջին ժամանակի հրէից Մեսիայի մասին ունեցած գաղափարներն էին արտայայտում: Այդպիսի յայտնութիւններ Քրիստոսից առաջ և Քրիստոսի ժամանակ շատ են գրուել հրէից մէջ և նոցանից մի քանիսը մեր ձեռքն են հասել, որոնք վերջերս մանաւանդ շատ են զբաղեցնում պատմագէտ աստուածաբաններին, ծառայելով իբրև թանգագին նիւթ՝ քրիստոնէութեան նախապատրաստական ժամանակը և առաջին դարի բազմաթիւ երևոյթները պարզելու համար:

Մեր հրատարակած Բարսեղի առաջին օրինակը Մայր Աթոռի գրատան ձեռագիրների Մայր ցուցակի մէջ գտնելուց յետոյ (ձառնատիւ, Հ. 920) մեծադիր բոլորագիր Հաղպատ Բարսեղի անուանեալ, գրքի է թուղթ բամբակի ի Մատթէոս քահանայէ ի Վերին Նորալանս, ի թուին Հայոց Ձե. 1856, եր. 119, թ. մ. ձգ) եւ հետաքրքրուեցայ իմանալու, թէ արդեօք նոյնը Միսիթար Այրիվանեցու նշանաւոր ձառնորդի մէջ չէ՞ Գրք. 926 (Հ. 926 բոլոր մայր ցուցակի) և տեսայ յիշաւի, որ վերջինիս իւր ժամանակագրութեան մէջ «Ողբ Երեմիա ի Բաբելոն» վերնագրով յիշածը մի և նոյն Բարսեղն է, ինչ ինչ փոփոխութիւններով և յաւելուածներով: Եւ որովհետեւ ոչ միայն այս փոփոխութիւնները կարևոր տեղ են բռնում, այլ և ամբողջ հատուածը տարբեր թարգմանութիւն է երևում, տարբեր աղբիւրից յառաջ եկած՝ մենք հրատարակում ենք երկու օրինակները միասին, յուսալով որ նոցա բազմաթիւնը աւելի կը

* Kurzgefasstes Exegetisches handbuch zu den Apokryphen des A. T. 1851.

* Տես Հայր Գալէմբարեանի յօդուածը՝ Հանդէս Ամսօրեայ. 1891, թիւ 6: Արարատի, ղեկտեմբեր ամսի համաբուժ. տեղի տեղի շատ շտապով տպագրութեան յանձնելու ստիպուած՝ ուղարկուած շէն դարմբել, որ այդ գրուածքն էլ Արիվանեցու ձառնորդից է: Երևում եմ այս ձառնորդից ղեռ բաւական չիլի կարող կլինինք մենք մատակարարել եւ մի ուրիշ առիթ տարականս գրուածների այս թանգագին ժողովածուի մասին մանրամասն տեղեկութիւն կտանք: